

Petr MACH

Západočeská Univerzita v Plzni, Česká Republika

Tvořivost na prvním stupni základní školy

Úvod

Tvořivé aktivity patří k charakteristickým rysům lidské bytosti. Často je tvořivost spojována se snahou člověka úspěšně reagovat na měnící se podmínky existence (materiální i společenské). Odpověď na otázku, co je tvořivost, není jednoduchá. Je obtížné postihnout všechny oblasti lidské činnosti, ve kterých se tvořivost projevuje, i rozmanité formy její realizace. Tvořivostí můžeme chápat produkci originálních výtvorů nové kvality. Jiné pojetí naopak zdůrazňuje vlastní rozumové a emocionální procesy než samotný výsledek tvořivosti. Je patrné, že tvořivost je velmi složitý proces, který zahrnuje velké množství nejrůznějších aspektů – kulturních, fyzických, intelektuálních, emocionálních, genetických, psychologických, výchovných atd. Je ověřeno, že tvořivost lze úspěšně rozvíjet. Z psychologického hlediska je možné jí zařadit mezi základní lidské potřeby, z pedagogického hlediska je možné tvořivost ve vhodných podmínkách vhodnými postupy podporovat.

Tvořivost ve vzdělávání

Jak jsme již uvedli, lze tvořivost jako jednu z lidských potřeb ve vhodných podmínkách úspěšně rozvíjet. Nejlepší možnosti rozvoje tvořivosti má rodina a také škola. Poskytuje-li rodina dítěti vhodné podnětné prostředí, je-li dítě vedeno ke zvědavosti, má-li dostatek vhodných zdrojů informací, prostor a prostředky pro činnosti a pozitivní psychickou odezvu od svých rodičů a blízkých, je vysoká pravděpodobnost rozvoje tvořivých schopností dítěte. Obdobně je tomu tak i po nástupu dítěte do školy. Zde však dítě je omezováno novou rolí žáka, řadou povinností a nových sociálních pravidel. Přesto má škola velké možnosti dalšího rozvoje tvůrčích procesů žáků. Je již dávno znám pozitivní vliv tvořivosti na celkový rozvoj osobnosti. Již J.A. Komenský zdůrazňoval, že „člověk se netvoří jinak než tvořením”.

Současná škola, i přes výrazné transformační snahy, ne vždy tyto možnosti využívá. Převážně se zaměřuje na zvládnutí základních vědomostí a dovedností. V kognitivní složce vzdělání se stále preferuje konvergentní myšlení, paměť, transmise a reprodukce poznatků. Zřídka se učitelé systematicky věnují rozvoji divergentního myšlení, řešení problémových situací, představivosti, fantazii, předvídavosti. Pro správné pochopení úlohy žákovské tvořivosti je třeba si uvědomit, že zpravidla nejde o objektivní tvořivost, kdy výsledkem je nový

objekt, vynález, technologie atd. U žáků převládá subjektivní tvořivost. Žáci objevují něco, co je ve světě dospělých dávno známo. Cenný je však vlastní proces hledání, bádání, objevování, zkoušení, napodobování, fantazírování, hraní, riskování atd.

Jaké jsou charakteristické rysy tvořivé školy? Ani na tuto jednoduchou otázku neexistuje jednoznačná odpověď. Škola je determinována různými faktory. V první řadě to jsou společenské požadavky vyjádření školskou politikou, školským systémem a v případě většiny evropského školství rámcovým kurikulem. Řada pedagogů a psychologů si uvědomuje, že standardizace vzdělávání například v rámci EU může vést k potlačování rozvoje přirozeného, lidského tvořivého potenciálu. Pro další úspěšný rozvoj společnosti je ochrana sféry lidského myšlení, tvoření (tzv. ekologie lidského myšlení) stejně důležitá jako ekologie životního prostředí [Ortstein 1986: 1]. Je tedy potřebné, aby škola umožňovala používat ve výuce takové aspekty jako je objevování, hraní, uvažování, hodnocení, spolupráce, dobro, láska atd. Uvedené aspekty jsou často označovány za pilíře tvořivo-humanistické koncepce školy.

Dalším faktorem jsou podmínky realizace vyučovacího procesu. Prvořadou roli zde mají vlastní učitelé. O tom se zmíním v následující kapitole. Je však také důležité, aby učitelé měli dostatek prostoru a možností používat netradiční metody a formy výuky. Mám na mysli:

- používání divergentních úloh, převod učiva z konvergentního na divergentní charakter;
- komplexní rozvoj poznávacích funkcí žáků, využívání nižších kognitivních konvergentních funkcí (vnímání, paměť, analýza, syntéza) jako nutný základ pro rozvoj vyšších kognitivních konvergentních funkcí (dedukce, indukce, aplikace), ty pak rozšiřovat na divergentní funkce (zobecňování, hodnotící myšlení, tvořivé myšlení);
- rozvoj dílčích složek tvořivého myšlení, především rozvoj neotřelého vnímání okolí (cit pro moudrost, krásu, dobro), rozvoj důvtipu, rozvoj fantazie, obrazotvornosti, představivosti, imaginace;
- rozvoj osobnostních vlastností podporujících tvořivost, stručně uvedeme: rozvoj pozitivních emocí, socializačních procesů, kooperace, hodnotové orientace, vytrvalosti, pracovitosti a konče třeba smyslem pro humor.

Důležitým faktorem jsou i materiální podmínky výuky. Jde o dostatek vhodných učebních pomůcek, technických výukových prostředků, prezentační techniky, informačních a komunikačních prostředků a vhodného materiálu. Pomůcky by měly být otevřeného charakteru umožňující variabilnost při používání. Patří sem také vhodné a inspirativní školní prostředí. Tvořivý proces je bez podstatných znalostí a dovedností nemyslitelný. Divergentní matematickou úlohu žák nemůže úspěšně řešit, pokud neovládá potřebné matematické operace. Tento případ spadá to tzv. produktivní tvořivosti. Ale i v případě expresivní

tvořivosti (výrazové), která se uplatňuje v předmětech výchovného charakteru (výtvarná výchova, hudební výchova), je třeba ovládat základní vědomosti i dovednosti. K tomu škola potřebuje dobře vybavené odborné učebny, dílny, laboratoře, počítačové učebny a třeba i gymnastický sál. V těchto prostorách lze žáky dovést až ke tvořivosti inovativní nebo invektivní.

Tvořivý učitel

Rozhodujícím faktorem při uplatňování tvořivých procesů ve vyučování je však učitel. Především tvořiví učitelé mohou vychovávat tvořivé děti. Tvořivý učitel by měl znát strukturní prvky tvořivosti, měl by umět používat fáze tvořivého procesu, chápat systém tvůrčích schopností dítěte, měl by rozumět i bariérám tvořivé práce. Požadavky na takového učitele jsou vysoké. Zvláště, když si uvědomíme, že pracuje v běžné škole, kde musí denně překonávat navyklé stereotypy klasické výuky. V těchto podmínkách by si učitel měl uvědomovat následující:

Tvořivý může být každý žák, velmi inteligentní i prospěchově slabý, chlapec i děvče. Z toho plyne, že se tvořivost má podporovat u všech žáků.

Tvořivost se může uplatňovat ve všech složkách lidské činnosti. Pomáhat žákům nalézat oblasti (předměty), ve který zažívají úspěch a využívat je k rozvoji tvořivosti. Je však třeba žáky podporovat i v těch předmětech, které u nich nepatří k nejoblíbenějším.

Tvořivost se dá podporovat cvičením, trénováním, výchovou a vzděláním. Učitel by měl znát a umět používat metody a techniky rozvoje tvořivosti.

Tvořivost je velmi obtížná činnost. Pro každou obtížnou činnost je třeba žáky vhodně motivovat. Pro tvořivost je charakteristický tzv. polymotivační charakter. To znamená, že pro spuštění tvořivé činnosti zpravidla nestačí jedna izolovaná pohnutka, impulz, ale je třeba celý komplex motivů (spojení motivů kognitivních, hodnotových, emocionálních, sociálních atd.). Některé složky tvořivosti se sami mohou stát impulzy (pohnutkami) pro tvořivý proces. Jde například o kognitivní zvědavost (zvláště, je-li podpořená ještě interakcí s emocionálními pohnutkami).

Vést žáky ke tvořivosti předpokládá být sám tvořivý. Učitel by neměl dělat přípravy, ale měl by si výuku projektovat. Učit se vhodně a pružně reagovat na neočekávané situace v průběhu výuky. Stále hledat nové, přitažlivé, aktivizující metody a formy výuky. Hledá podněty i v širším prostředí (spolupráce s ostatními učiteli, rodiči, se sociálními partnery školy). Využívá sebereflexe ke svému dalšímu rozvoji a vzdělání.

Připravit tvořivého učitele je v obtížných podmínkách na pedagogických fakultách velmi problematické. Učitelské vzdělávací programy jsou založené především na odborné složce (dvojici aprobačních předmětů) a obecné pedagogice a psychologii. Fakulty se potýkají s nedostatkem kreditů pro nutnou profesní přípravu. Možnosti specifické přípravy budoucích učitelů (volitelné předměty)

jsou z důvodu nedostatku finančních zdrojů velice omezené. Největší možnosti systematického rozvoje tvořivosti studentů učitelství jsou v rámci oborových didaktik. Ty však mají nedostatečnou hodinovou dotaci. Následující ukázka integrovaného tvořivé programu dokazuje, že lze i v těchto složitých podmínkách tvořivost realizovat.

Loutky jako prostředek rozvoje tvořivosti

Nyní vám chci představit integrovaný tvořivý program, který byl realizován na menší základní škole ve Stupně, městečku blízko Plzně. Program byl připraven pro žáky 5. ročníku na prvním stupni školy. Jeho hlavními aktéry byly loutky – od jejich výroby až po jejich vystoupení ve vymyšlených pohádkách. Program byl koncipován jako šestidenní projekt s názvem „Maňásci nás baví“. Do projektu byly integrovány předměty: pracovní činnosti, dramatická výchova, výtvarná výchova, český jazyk a vlastivěda. Jeho autorka Dana Škabradová jej podrobně rozpracovala (včetně exaktního ověření jeho výsledného pedagogického efektu) ve své diplomové práci [Škabradová 2011].

A proč byly zvoleny právě loutky? Práce s loutkou je na 1. stupni ZŠ velmi vhodná. Loutku můžeme zařadit do různých částí vyučovacího programu, je vhodná stejně tak do motivační části jako do části hlavní, kdy dochází k rozkrývání meritů tématu. Loutka se dá využít v předmětech jak estetickovýchovných tak i odborných. Dá se vymyslet mnoho podob předávání učiva zábavnou formou s loutkou v ruce. Vždy jde o fantazii učitele a také dětí, ochoty a chuti chtít si hrát a tím přirozenou formou předávat informace o probírané látce. Můžeme vymýšlet zábavná témata – např. „Putování s bílou paní po hradech českých“ (vlastivěda); „Vodníci v rybnících“ (vodstvo – přírodověda); „Násobení s kašpárkem“ (matematika); „Pejsek a kočička“ (český jazyk – literatura – Josef Čapek); „Zpívání s loutkami“ (hudební výchova – hraní obsahu jednoduchých písniček s loutkami) a mnoho dalších. Projekt výuky byl koncipován jako komplexní integrovaná výuka. Integrace proběhla jak v rovině předmětové (horizontální integrace) v obsahu předmětů: pracovní činnosti, dramatická výchova, výtvarná výchova (estetická výchova), český jazyk, vlastivěda, tak i v rovině vertikální, kdy propojujeme teoretické poznatky s praktickými činnostmi žáků. Žáci se například v průběhu projektu zaměřují na výrobu loutek, i na jejich využití ve všech předmětech. Hlavní výchovné a vzdělávací cíle projektu byly následující:

- seznámit děti s typy loutek, vyrobit si loutku;
- získat základní dovednost manipulace s marionetovými a maňáskovými loutkami;
- prohlubovat osobnostně sociální rozvoj, rozvoj komunikačních dovedností a schopností;
- pracovat s textem (pochopení textu, reprodukce, improvizace);
- psát pohádku, příběh;

- spolupracovat při plnění úkolů ve skupinách, pomáhat a naslouchat druhým, učit se kooperovat;
- rozvíjet jemnou motoriku, tvořivost, fantazii a představivost;
- rozvoj divadelních projevů, estetického cítění.

Průběh projektu

Podstatná část projektu byla zaměřena na výrobu loutek. V úvodu se děti seznámily se základními typy loutek – maňásky, javajkami, marionetami a dalšími. V motivační části si zkusili i zahrát improvizovaná divadelní představení.

Výuka byla zaměřena především na základní technické dovednosti, práci s nejrůznějším materiálem, rozvoj jemné motoriky, na představivost a na konstrukční i expresivní tvořivost. Výrobu i složitější loutky typu marioneta by děti zvládly.

Děti se však rozhodly pro výrobu maňáska. Každý si zvolil postavu, kterou bude jeho maňásek představovat. Hlavičku si vytvořily metodou kaširování, namalovaly obličej, zhotovily vlásky a oděv. Vše dle svého vlastního nápadu a tvořivosti. V druhé části projektu děti dokončily své loutky a začaly připravovat divadelní představení pro své kamarády. Nejprve se však musely dohodnout, jak vytvořené loutky „obsadit“ do připravovaných divadelních her. Nemohou přece hrát v jedné pohádce jen samé princezny. Děti se učily komunikovat ve skupině, respektovat názory kamarádů i prosazovat svoje mínění. Výsledkem byly nakonec čtyři divadelní skupiny se svými maňáskovými postavami. Následovala práce nejobtížnější. Vymyslet a napsat pohádku, zpracovat texty pro jednotlivé postavy a představení nacvičit. Děti se ve skupinkách zdokonalovaly v komunikaci, slovním vyjadřování, rozvíjely si estetické cítění. Také však jemnou motoriku, protože se učily ovládat maňásky podle zamýšlené dramatizace textu.

Závěr projektu obsahoval i výraznou kognitivní fázi. Děti měly prostřednictvím loutek zpracovat co nejvíce informací o historickém období vlády „otce vlasti“ Karla IV. Děti pracovaly opět ve skupinách. Z didaktického hlediska byla činnost založena na kooperaci a hraní rolí.

Děti společně v každé skupině rozdělili role, které při kooperaci musí skupina vykonávat. Osvětlili si, v čem spočívá práce jednotlivých rolí při kooperaci:

Závěr a vyhodnocení projektu proběhlo v komunitním kruhu. Každý žák na základě sebereflexe zhodnotil svoji práci, co se mu povedlo, co nového se naučil, kde měl trochu problémy. Pak všichni společně hodnotili celý projekt. Hraní loutkového divadla natolik zaujalo, že si společně slíbily, že nacvičí delší divadelní představení pro děti z MŠ a využijí k tomu právě svoje vyrobené loutky. Vzbudit u dětí touhu pracovat s loutkou, hrát divadlo byl jedním z cílů autorky projektu. V případě uvedeného projektu se v plné míře potvrdilo, že jen tvořivý učitel dovede vychovávat tvořivé děti.

Závěr

A jaká byla sebereflexe autorky projektu? Toto jsou její úvodní slova: „Do třídy jsem přicházela s určitými obavami, zda nejsou loutky a pohádky pro žáky 5. ročník příliš dětinské. Přece jen už jsou to skoro jedenáctiletí lidé. Když jsem první den přišla do třídy, tak jsem si o přestávce tiše připravila malé loutkové divadélko. Děti se mě chodily ptát, zda budeme divadlo hrát. Když jsem odpověděla, že ano, tak z mnohých úst zaznělo: »Jééé«. V ten moment byly pochybnosti ty tam. Pracovala jsem i s mentálně postiženými dětmi a zjistila jsem, že jsou mnohdy při komunikaci s loutkou více uvolněné, proto jsem se chtěla ponořit do světa loutek a dětí ještě více” [Škabradová 2011: 56].

Závěrem lze ocitovat úvahu Paula E. Torranceho: „Tvořivý učitel je pravděpodobně člověk, který miluje své učitelské povolání” [Torrance 1988: 74] Jen dodávám, že i lásce je třeba se učit.

Literatura

- Ornstein R. (1986), *The psychology of consciousness*, London: Penguin Books.
- Škabradová D. (2011), *Výroba loutek a jejich využití na 1. stupni ZŠ*, Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Torrance E.P. (1988), *The nature of creativity. Contemporary psychological perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 74.

Anotace

Tvořivost je lidská schopnost vyrovnat se s životními situacemi a úkoly neobvyklým způsobem, který je unikátní pro každého člověka. V případě dospělých, je tvořivost obvykle spojena s nástupem nových hodnot, v nových produktech, objevech, technologickém postupu atd. Nicméně je situace odlišná v případě, kreativity dětí. Tento druh kreativity přináší „nové objevy” pouze ze subjektivního pohledu dítěte. Z hlediska vývoje dítěte, je ale pokrok v procesu poznávání sama sebe důležitý a cenný.

Klíčová slova: kreativita, tvořivý žák, výroba loutek, dramatická výchova.

Developing creativity in primary schools

Abstract

Creativity is human ability to cope with life situations and tasks in an unusual way which is unique for each human being. In case of the adults, creativity is usually linked to emergence of new values, new products, discovery, technological procedure etc. Nevertheless, situation is different in case of children's

creativity. This kind of creativity brings „new discoveries” only from the child’s subjective perspective. From the point of view of the child’s development, however, advancement in the process of discovering itself is important and valuable.

Key words: creativity, creative pupil, making a puppet, dramatic education.

Rozwijanie twórczości w szkole podstawowej

Streszczenie

Kreatywność to zdolność człowieka do radzenia sobie w sytuacjach życiowych i realizacja zadań w sposób niezwykły, który jest wyjątkowy dla każdego człowieka. W przypadku osób dorosłych kreatywność jest zazwyczaj związana z pojawieniem się nowych wartości, nowych wytworów, odkryć, rozwiązań technologicznych itp., jednak sytuacja jest inna w przypadku twórczości dzieci. Ten rodzaj twórczości wprowadza „nowe odkrycia” tylko według subiektywnej perspektywy dziecka. Z punktu widzenia rozwoju dziecka rozwój w procesie odkrywania siebie jest ważny i cenny.

Słowa kluczowe: kreatywność, twórczy uczeń, tworzenie marionetek, dramatyczna edukacja.